

ابعاد و مؤلفه‌های کلیدی گزارشگری پایداری شرکتی با رویکرد اسلامی

farokhi_ir@yahoo.com

accountghom@gmail.com

kashanipour@ut.ac.ir

mehrabanpour@ut.ac.ir

h.meisamy@mbri.ac.ir

مجتبی فرخی / دانشجوی دکتری حسابداری، واحد قم، دانشگاه آزاد اسلامی، قم، ایران

رضا غلامی جمرانی / استادیار گروه حسابداری، واحد قم، دانشگاه آزاد اسلامی، قم، ایران

محمد کاشانی پور / دانشیار گروه حسابداری، پردیس فارابی دانشگاه تهران، ایران

محمد رضا مهربان پور / استادیار گروه حسابداری، پردیس فارابی دانشگاه تهران، ایران

حسین میثمی / استادیار پژوهشکده پولی و بانکی بانک مرکزی، تهران، ایران

دریافت: ۱۳۹۸/۱۲/۲۸ - پذیرش: ۱۳۹۹/۰۶/۰۲

چکیده

سازمان‌ها و شرکت‌ها به عنوان یکی از مهم‌ترین ابزارها و الزامات توسعه و پیشرفت جوامع، ملزم به گزارش نتایج حاصل از فعالیت‌های خود می‌باشند. به همین دلیل، به کارگیری چارچوب گزارشگری مناسب، نقش بسزایی در شناخت نقاط ضعف و قوت، تصمیم‌گیری و برنامه‌ریزی برای دستیابی به اهداف توسعه پایدار خواهد داشت. به کارگیری چارچوب‌های گزارشگری پایداری مرسوم و دستیابی به اهداف توسعه پایدار از سوی کشورهای اسلامی، به دلیل تفاوت‌های فرهنگی و سطح توسعه یافتگی جوامع مذکور نسبت به جوامع غربی، با موانع و مشکلاتی مواجه است. هدف این تحقیق، پس از مروری بر چارچوب‌های برتر گزارشگری پایداری، تبیین ابعاد و مؤلفه‌های کلیدی گزارشگری پایداری شرکتی، متناسب با فرهنگ و شرایط محیطی جامعه اسلامی است. به همین منظور، داده‌های گردآوری شده از طریق تحلیل محتوای کیفی متون اسلامی به روش استقرایی، بوسیله پرسش‌نامه در معرض قضاوت خبرگان قرار گرفته است. پس از ارزیابی ۱۱۰ پرسش‌نامه جمع‌آوری شده و تحلیل ضرایب بارهای عاملی و معادلات ساختاری، با استفاده از نرم‌افزارهای SPSS و Smart PLS، الگوی گزارشگری پایداری شرکتی با رویکرد اسلامی، در هفت بعد به ترتیب اولویت شامل: مدیریت و رهبری، پیشرفت و تعالی، کار و تولید، سرمایه انسانی، اجتماعی، اقتصادی و زیست‌محیطی، و در قالب ۳۶ مؤلفه استخراج گردید.

کلیدواژه‌ها: توسعه و پیشرفت، توسعه پایدار، پایداری شرکتی، گزارشگری پایداری شرکتی، پایداری با رویکرد اسلامی

طبقه‌بندی JEL: M48, G38, P26

مقدمه

«توسعه اقتصادی»، اصطلاحی است که از دهه ۱۹۴۰ میلادی رواج یافته است و می‌توان آن را فرایند تغییر از وضع موجود، به سمت وضع مطلوب دانست. بسیاری معتقدند که توسعه، مفهومی ارزشی است. لذا هر جامعه می‌تواند بر اساس اصول و ارزش‌های خود، شرایط مطلوب و مسیر حرکت را مشخص سازد. توسعه پایدار می‌تواند بر اساس معیارهای جامعه مورد تعریف قرار گیرد. با این حال تاکنون الگوی جامعی برای دستیابی به همه جنبه‌های توسعه پایدار، از جمله پیشرفت اقتصادی، اجتماعی، زیست محیطی، که قابلیت به‌کارگیری در جوامع مختلف و متناسب با شرایط فرهنگی و سطح توسعه‌یافتگی آنان داشته باشد، ارائه نگردیده است (آقاجانی و خیری دوست، ۱۳۹۴). در ایران الگوهای متعددی برای توسعه استفاده شده که در ظاهر، بهترین راه حل عبور از عقب ماندگی و ورود به دروازه توسعه‌یافتگی بوده است. اما به دلیل پیچیدگی و چند بعدی بودن مفهوم توسعه و پیشرفت و مطابقت نداشتن الگوهای ارائه شده، با نیازها و مقتضیات بومی کشور، این الگوها نتوانسته موفقیت زیادی به دست آورد و عملاً با شکست روبه‌رو شده است (قاضی میر سعید و تاج‌آبادی، ۱۳۹۵). با طرح مبحث «الگوی اسلامی - ایرانی پیشرفت»، از ابتدای دهه چهارم انقلاب توسط رهبری انقلاب، طراحی الگوی بدیل توسعه که بتواند کشور را به پیشرفت همراه با معنویت و عدالت برساند، همواره موضوع بحث مجامع علمی دغدغه‌مند در این حوزه بوده است (مختاریان پور، ۱۳۹۵).

فرآیند گزارشگری پایداری، به جای تأکید صرف بر ابعاد مالی و اقتصادی، گرایش به برآورده ساختن طیف وسیعی از نیازها و انتظارات ذی‌نفعان دارد. بر همین اساس، مبانی نظری و چارچوب‌های متعدد گزارشگری پایداری شکل گرفته است. نگرش غالب به مفهوم توسعه و مبانی نظری پایداری، به واسطه نگاهی که فرهنگ غرب به انسان و جهان دارد، نگرشی مادی است. از این رو، نتایج و ثمراتی که به همراه دارد، صرفاً متمرکز بر همان نگرش خواهد بود. به همین دلیل، نمی‌تواند مورد قبول و تأیید اسلام قرار گیرد. از سوی دیگر، تسری غیرعادلانه مبانی نظری پایداری به کشورهای غیر صنعتی، نه تنها کمکی به پیشبرد اهداف توسعه نخواهد کرد، بلکه موجبات افزایش عقب‌ماندگی در فرایند صنعتی شدن (واعظزاده، ۱۳۹۳، ص ۳) و تداوم پروژه غربی سازی و دین ستیزی (جهانیان، ۱۳۹۷) را به دنبال خواهد داشت. در جهان بینی اسلامی، نوعی نگرش دو جانبه به دنیا و آخرت وجود دارد. آخرت نیز همانند دنیای مادی واقعیتی انکارناپذیر است، اما دنیا، واقعیتی گذرا و محدود دارد. لذا سیاست، اقتصاد و هر تلاش انسانی، باید متضمن کسب سعادت در جهان آخرت باشد و در این مسیر، جامعه از برابری و وضعیت مناسب در سطح عمومی برخوردار شود (غلامی جمکرانی و همکاران، ۱۳۹۲). از مهم‌ترین انتقادهای وارد بر مبانی نظری پایداری مر سوم، از هم گسیختگی مفهومی و حاکمیت دیدگاه‌های گروهی و منفعت‌گرایانه، تسری غیرعادلانه به کشورهای غیر صنعتی، عدم تناسب کافی با نیاز کشورهای مسلمان، به پیشرفت کلی در ابعاد مختلف (واعظزاده، ۱۳۹۳، ص ۳).

باتوجه به مطالب فوق، هدف این پژوهش این است که ضمن مروری بر چارچوب‌های برتر و مر سوم گزارشگری پایداری، ابعاد و مؤلفه‌های کلیدی پایداری شرکتی با رویکرد اسلامی را شناسایی و الگوی گزارشگری در چارچوبی نظام‌مند و منطبق با مفاهیم والای دین مبین اسلام و متناسب با نیاز جوامع اسلامی را تبیین و ارائه کند. بر همین اساس، این پژوهش به روش علمی و سیستماتیک، به دنبال یافتن پاسخی برای سوالات تحقیق به شرح زیر می‌باشد:

- ابعاد گزارشگری پایداری شرکتی با رویکرد اسلامی کدامند؟

- مؤلفه‌های کلیدی گزارشگری پایداری شرکتی با رویکرد اسلامی کدامند؟

مبانی نظری و مروری بر پیشینه پژوهش

۱. توسعه پایدار

«توسعه» واژه‌ای پیچیده و چند بعدی است که از نظر مفهومی، با تغییرات و تحولات تاریخی فراوانی روبه‌رو بوده است. توسعه را در اصطلاح باید جریان‌ی چند بعدی دانست که مستلزم تغییرات اساسی در ساختار اجتماعی، طرز تلقی عامه مردم و نیز تسریع رشد اقتصادی، کاهش نابرابری و ریشه‌کن کردن فقر مطلق است (خلیلیان و همکاران، ۱۳۹۲). تا پیش از دهه هفتاد میلادی در ادبیات رایج توسعه، فرهنگ و ارزش‌های فرهنگی، جایگاهی درخور نداشت و عوامل اقتصادی، محور مباحث توسعه را تشکیل می‌داد. اما از دهه هفتاد به بعد، بسیاری از نظریه‌پردازان، چنین نگرشی را برناتافتند و به ارزشی بودن توسعه در ابعاد اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی و سیاسی گرویدند (نظریور، ۱۳۷۸). نخستین گام مهمی که در این زمینه انجام شد، گزارش مجمع عمومی سازمان ملل، برای لزوم دادن مباحث پایداری در دستور کار دولت‌ها و شرکت‌های بزرگ در سراسر دنیا بود. این گزارش که «آینده مشترک ما» نامیده می‌شد، در ۱۹۸۷ به کمیسیون توسعه و حفظ محیط زیست این نهاد جهانی ارائه گردید. براساس این گزارش، توسعه پایدار، توسعه‌ای معرفی شد که بتوان نیازهای کنونی دنیا را بدون مصالحه درباره توانایی نسل‌های آینده در تأمین نیازهای خود، فراهم کرد. به عبارت دیگر، مطابق تعریف ارائه شده از توسعه پایدار، ایجاد ثروت برای نسل کنونی، نباید هدف نهایی مصرف باشد و باید بر پایه دیدگاه و مفهوم بخردانه اقتصادی، رابطه بین نسل‌های کنونی و آینده مورد توجه قرار گیرد (پارساتیان، ۱۳۹۳، ص ۴۴۴). در این میان، نگاه رهبر معظم انقلاب به توسعه، پیشرفت معنوی، اسلامی و اخروی است و از آنجائی که اسلام برای انسان افزون بر نیازهای مادی، خواسته‌های معنوی نیز در نظر دارد، نگاه دو بعدی اسلام به انسان، تعیین‌کننده مختصات مفهوم پیشرفت در جوامع اسلامی خواهد بود (قاضی میرسعید و تاج‌آبادی، ۱۳۹۵).

۲. گزارشگری پایداری

سازمان‌ها و شرکت‌ها، به عنوان اصلی‌ترین بازیگران عرصه اقتصادی، نقش مهمی در دستیابی به توسعه پایدار بر عهده دارند. به همین دلیل، انتظارات جامعه از آنان طی سال‌های گذشته، تغییرات محسوسی داشته است. تغییر در انتظارات جامعه از بنگاه‌های بزرگ در جهان، موجب ایجاد مقوله‌های نو همچون گزارشگری پایداری شرکتی و افزایش مسئولیت مدیران بنگاه‌ها گردیده است (معصومی و همکاران، ۱۳۹۷ الف). گزارش پایداری، گزارشی است که توسط یک شرکت یا سازمان، در مورد تأثیرات اقتصادی، زیست محیطی و اجتماعی که فعالیت‌های روزانه‌اش ایجاد کرده‌اند، منتشر می‌شود (معصومی و همکاران، ۱۳۹۷ ب). در محیطی که عناصر زیست محیطی، اجتماعی و مالی در تعامل با یکدیگر و شرکت قرار گرفته باشند، میزان موفقیت شرکت با گزارش پایداری اندازه‌گیری و گزارش می‌شود (جونز، ۱۹۹۶). گزارش پایداری همچنین، بیانگر ارزش‌ها و مدل حکمرانی سازمان بوده و ارتباط بین استراتژی‌های سازمان و تعهد آن، به یک اقتصاد جهانی پایدار را نشان می‌دهد (قاسمی و شکری علی‌آبادی، ۱۳۹۳).

توجه به توسعه پایدار از سوی شهروندان شرکتی و افشای پایداری شرکت‌ها، به عنوان عضو تأثیرگذار از جامعه جهانی بر توسعه پایدار، یک حوزه مطالعاتی در حال ظهور در تحقیقات حسابداری اجتماعی و زیست محیطی است و به‌طور کاملاً گسترده، در کشورهای توسعه‌یافته مانند آمریکا، انگلستان و استرالیا در حال انجام است. اما

کشورهای در حال توسعه در این زمینه، دچار عقب ماندگی هستند (سبحانی و همکاران، ۲۰۱۲). با این حال مدیران واحدهای تجاری، سال‌ها است به این نتیجه رسیده‌اند که شرکت‌ها نباید فقط نیازها و خواسته‌های سهامداران خود را مورد توجه قرار دهند، بلکه باید به خواسته‌های همه ذی‌نفعان خود برای کسب موفقیت پایدار توجه نمایند.

۳. اهداف چارچوب گزارشگری پایداری

هدف اصلی چارچوب گزارشگری پایداری، اندازه‌گیری عملکرد در راستای توسعه پایدار و ارائه اطلاعات سودمند، بر اساس نظریه سودمندی در تصمیم‌گیری برای ذی‌نفعان مختلف است (محمدی و خوزین، ۱۳۹۶). در گزارشگری مالی به صورت سنتی، هدف اصلی بیان آثار اقتصادی رویدادها و عملیات مالی بر وضعیت و عملکرد واحد تجاری برای کمک به تصمیم‌گیری اشخاص برون سازمانی است (کاشانی‌پور و همکاران، ۱۳۹۷). اما هدف اصلی در گزارشگری پایداری، تأمین نیاز اطلاعاتی طیف وسیع‌تری از ذی‌نفعان در رابطه با عملکرد شرکت در ابعاد مختلف اقتصادی، زیست‌محیطی و اجتماعی است. براساس مفهوم پایداری، استفاده‌کنندگان از گزارشات سیستم اطلاعاتی، به دنبال آگاهی در مورد اثرات زیست‌محیطی و اجتماعی سازمان بر روی طیف وسیعی از ذی‌نفعان خارجی هستند. اطلاعات گزار شگری پایداری، باید ویژگی‌های کیفی همانند شفافیت و قابلیت مقایسه را در رابطه با مفهوم پایداری نمایش داده و ذی‌نفعان را قادر سازد تا بتوانند اثرات زیستی و اجتماعی سازمان را ارزیابی کنند. بنابراین، یک جنبه مهم حسابداری پایداری تدوین اهداف پایداری است. اهدافی که ذی‌نفعان را قادر به ارزیابی سطوح مختلف ناپایداری سازمان‌ها بکند (لمبرتون، ۲۰۰۵).

۴. چارچوب‌های برتر و مرسوم گزارشگری پایداری

در حال حاضر، سه چارچوب برتر گزارشگری پایداری در سطح جهان، به شرح زیر شناسایی شده است:
چارچوب گزارشگری محرک اقتصاد پایدار (Driving Sustainable Economies);
شاخص پایداری داو جونز (Dow Jones Sustainability Indexes);
چارچوب استانداردهای به هم پیوسته گزارشگری پایداری جهانی (Global Reporting Initiative).

چارچوب گزارشگری محرک اقتصاد پایدار

پروژه گزار شگری و افشای کربن (Carbon Disclosure Project (CDP))، یک موسسه غیرانتفاعی است که سیستم مدیریت افشای جهانی را برای سرمایه‌گذاران، شرکت‌ها، شهرها، ایالت‌ها و مناطق، برای مدیریت تأثیرات زیست‌محیطی اجرا می‌کند و در طی ۱۵ سال گذشته، سیستمی ایجاد نموده که منشاء چالش‌های بی‌نظیری در زمینه مسائل زیست‌محیطی در سراسر جهان شده است. سی‌دی‌پی، که تا پایان سال ۲۰۱۲ به عنوان پروژه گزار شگری و افشای کربن خوانده می‌شد، یک سازمان غیرانتفاعی است که هدف اصلی آن، مطالعه پیامدهای عملکردی شرکت‌های جهانی بر تغییرات آب و هوایی است. سی‌دی‌پی، از سال ۲۰۰۳، نظر سنجی سالانه خود را برای جمع‌آوری اطلاعات در مورد انتشار گازهای گلخانه‌ای توسط شرکت‌ها انجام داده است. پرسش‌نامه مربوط تا سال ۲۰۱۰، شامل بیش از ۱۰۰ سؤال از بخش نفت و گاز بوده است. در سال ۲۰۱۰ سی‌دی‌پی، دامنه بررسی‌های

سالانه خود را گسترش داد و بررسی مدیریت آب، توسط شرکت‌ها را انجام داد و از سال ۲۰۱۳، یکی دیگر از موارد را، که تأثیرات شرکت‌ها بر جنگل‌ها و مراتع بود را، در دستور کار خود قرار داد. اقدامات سی‌دی‌پی، برای موفقیت تجارت جهانی در قرن بیست‌ویکم بسیار مهم و با اهمیت است. کمک به ترغیب شرکت‌ها در سراسر جهان برای اندازه‌گیری، مدیریت، افشا و در نهایت، کاهش انتشار گازهای گلخانه‌ای، نمونه‌هایی از این اقدامات است. گزارشگری این نوع داده‌ها، تحت عنوان گزارشگری محرک اقتصاد پایدار شناخته می‌شود (وب سایت سی‌دی‌پی).

شاخص پایداری داو جونز

شاخص پایداری داو جونز، شاخصی است که رویکرد بهترین در طبقه را ارائه می‌کند و رهبران پایداری در هر صنعت را به ترتیب در جهان و منطقه معرفی می‌کند. شاخص پایداری داو جونز، در سپتامبر ۱۹۹۹ با همکاری شاخص اس‌اند‌پی داو جونز و شاخص سم (SAM) ایجاد شد. این شاخص، عملکرد شرکت‌های برتر جهانی و منطقه‌ای را در زمینه معیارهای اقتصادی، زیست‌محیطی و اجتماعی مورد بررسی قرار می‌دهد. بازنگری‌های سالانه، از شاخص پایداری داو جونز بر اساس تجزیه و تحلیل کاملی از اقتصاد شرکت، عملکرد اجتماعی و محیطی، ارزیابی نتایج از قبیل حاکمیت شرکتی، مدیریت ریسک، کاهش تغییرات آب و هوا، به‌کارگیری استانداردها و طرز کار نیروی انسانی بنا شده است. به عبارت دیگر، شاخص پایداری داو جونز، بر ارزیابی توانایی مشاغل تجاری در ایجاد ارزش بلند مدت (ثروت) برای سهامداران و استفاده بهینه از فرصت‌ها و مدیریت ریسک برای توسعه اقتصادی، اجتماعی و زیست‌محیطی تأکید دارد (خدمی‌پور و شفیعی همت آباد، ۱۳۹۲).

چارچوب استانداردهای به هم پیوسته گزارشگری پایداری جهانی

یکی از استانداردهای پرکاربرد، که در جهت کمک به سازمان‌ها برای تهیه گزارش پایداری تهیه شده است، استانداردهای به هم پیوسته گزارشگری پایداری جهانی است. هدف اصلی آن، کمک به بهبود مستمر گزارش پایداری است. سازمان گزارشگری پایداری جهانی، بورس‌های معتبر جهان را از اول جولای ۲۰۱۸، در به‌کارگیری استانداردهای مذکور ملزم نموده است (ژاله آزاد زنجانی و همکاران، ۱۳۹۸). استانداردهای گزارشگری و افشاء، طبق این چارچوب در دو بخش اصلی تدوین شده است: اولین بخش، استانداردهای عمومی افشاء است که اطلاعات ضروری و مرتبط با مواردی از قبیل مشخصات سازمانی، راهبردها، اصول اخلاقی و درستکاری، حاکمیت، جلب مشارکت ذی‌نفعان، رویه گزارشگری و رویکرد مدیریتی را در بر می‌گیرد. بخش دوم، استانداردهای ویژه افشاء می‌باشد که شامل ارائه رویکردهای مدیریت و شاخص‌های عملکرد، مرتبط با حوزه‌های اقتصادی، زیست‌محیطی و اجتماعی است (راهنمای گزارشگری پایداری، ۲۰۱۳).

۵. پیشینه پژوهش

با توجه به اینکه در این پژوهش، علاوه بر بازنگری، شناسایی و استخراج مفاهیم، مؤلفه‌ها و شاخص‌های توسعه و پیشرفت در ابعاد مختلف اقتصادی، اجتماعی و ... با رویکرد اسلامی، به ارائه چارچوب گزارشگری پیامدهای عملکرد، در مسیر پایداری پرداخته شده است، لذا لازم است تا به پیشینه و نتایج برخی مطالعات قبلی، که مؤید لزوم توجه به هر دو منظر مذکور است، پرداخته شود.

حسینی و کاظمی نجف‌آبادی (۱۳۹۸)، بیان نمودند که سیاست‌گذاری در حوزه اجتماعی، به عنوان یکی از ابعاد توسعه پایدار، به مجموعه اقداماتی گفته می‌شود که برای مقابله با مشکلات اجتماعی و یا دستیابی به رفاه و تأمین اجتماعی اتخاذ می‌گردد. بر اساس قانون جمهوری اسلامی ایران، لازم است تا تمامی سیاست‌گذاری‌ها در چارچوب موازین اسلامی صورت پذیرد. آنان نتیجه گرفتند که تحقق اهداف اسلامی در حوزه اجتماعی، مستلزم نقش‌آفرینی هماهنگ بخش‌های مختلف خصوصی، شرکت‌ها و سازمان‌ها، خیریه و دولتی است.

محمدی و خوزین (۱۳۹۶)، در مقاله‌ای تحت عنوان چارچوب نظری گزارشگری پایداری، بیان داشتند که هدف گزارشگری پایداری، در اختیار قرار دادن کلیه اطلاعات مربوط و سودمند برای تصمیم‌گیری ذی‌نفعان مختلف و کمک به دستیابی اهداف پایداری یا توسعه پایدار جامعه است.

یوسفی و غفاری (۱۳۹۶)، در مقاله خود بیان نمودند که در هر نظام اقتصادی، مفاهیم ارزش محور، جهت دهنده افکار، رفتارهای اقتصادی و نیز مؤثر بر ساختارها می‌باشند و تولید و تفسیر این مفاهیم، وابستگی شدیدی به مبانی هستی‌شناختی مورد پذیرش جامعه دارد. لذا بر اهداف فعالان اقتصادی، شرکت‌ها و سازمان‌ها، در هر نظام اقتصادی تأثیر بسزایی خواهد داشت.

رجایی (۱۳۹۵)، در مقاله «منطق فعالیت اقتصادی از دیدگاه علامه طباطبائی در مقایسه با اقتصاد کلاسیک»، بیان می‌کند که اقتصاد کلاسیک، انسان اقتصادی را انسانی خودخواه، مادی‌گرا، لذت‌طلب و به دنبال بیشینه‌سازی نفع مادی شخصی قلمداد می‌کند. اما در رویکرد اقتصاد اسلامی، انبیا و اولیاء الهی، به همراه کتب آسمانی آمده‌اند تا انسان را به سمت لذت با دوام، که مطابق با فطرت است، سوق دهند؛ چرا که هدایت تکوینی همراه با هدایت تشریحی، در جهت‌دهی انسان به کمال حقیقی و سعادت یا لذت با دوام - پایداری اسلامی - هماهنگ است.

فراهانی‌فرد و بیگدلی (۱۳۹۵)، در مطالعه خود تحت عنوان «مقایسه تطبیقی اهداف دولت در اقتصاد متعارف و اسلامی»، به این نتیجه رسیدند که نظام اقتصاد متعارف، به دنبال تأمین حق حیات بشر و اقتصاد اسلامی، به دنبال حق تکامل بشر است. از این رو، در نظام اقتصاد اسلامی به حق تکامل به عنوان هدف غایی نگریسته می‌شود که از مجرای عدالت، امنیت و رفاه به عنوان اهداف بلندمدت و پایدار، محقق خواهد شد.

خلیلیان/اشکذری و بیدار (۱۳۹۵)، در مقاله «شاخص‌ها و نماگرهای تأمین معاش در پیشرفت انسانی»، شاخص‌های تأمین درآمد مکفی و حلال، توزیع عادلانه و متوازن درآمد و کارایی مخارج با نماگرهای مربوط را برای سنجش تأمین معاش حلال در رویکرد اسلامی معرفی نمودند.

دیانتی و مشهدی (۱۳۹۵)، در تحقیق خود بیان داشتند که سیستم‌های اطلاعاتی و گزارشگری، به عنوان دانش اجتماعی با محیط، ارزش‌ها و هنجارهای اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی جامعه‌ای که در آن به‌کار گرفته می‌شود، رابطه ذاتی دارد. بنابراین، منطق حکم می‌کند در به‌کارگیری چارچوب نظری و استانداردهای گزارشگری، شرایط و الزامات جامعه هدف در نظر گرفته شود.

عیسوی و زریباف (۱۳۹۵)، که به دنبال استخراج چارچوب نظری برای آسیب‌شناسی اقتصاد ایران بر اساس مؤلفه‌های نظام اقتصادی الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت بودند، به این نتیجه رسیدند که تطبیق الگوی مذکور بر اقتصاد ایران، بیانگر قابلیت اجرای عدالت‌پذیری در سطوح مختلف است. اما هرچه این عدالت‌پذیری از سطح مسائل عینی، به سمت نظام مطلوب حرکت کند، عمق آن بیشتر می‌شود. البته به همان میزان، از تعینات موجود در جامعه فاصله می‌گیرد. به همین دلیل، مشکل اصلی در عدالت، بنیان‌کردن اقتصاد ایران را فقدان ارتباط مبنایی نظام

مطلوب، نظام حقوقی (در رأس آن قانون اساسی)، نظام تصمیم‌گیری (سیاست‌های کلی نظام) و نظام مسائل دانستند و همین امر را موجب راکد ماندن ظرفیت‌های عدالت‌پذیری در هر یک از این سطوح برشمردند.

قاضی میرسعید و تاج‌آبادی (۱۳۹۵)، در بررسی مفهوم توسعه و پیشرفت در اندیشه مقام معظم رهبری (مدظله)، بیان نمودند که الگوهای پیشرفت، متناسب با کشورهای مختلف با هم متفاوت است و مطابق با اندیشه رهبری، سه مضمون لزوم ساخت قدرت درونی، ایجاد اقتدار درونزا و رعایت عدالت در همه کارها، از مفاهیم پیشرفت اسلامی است. حاجیان و همکاران (۱۳۹۴)، به این نتیجه رسیدند که لازم است سازمان بورس اوراق بهادار تهران، به تدوین مقررات و الزامات کافی برای ارتقاء سطح شفافیت اطلاعاتی شرکت‌ها، نظم و دقت در افشای اطلاعات و ارتقای محتوای گزارش‌های شرکت‌ها بپردازد.

برزگر (۱۳۹۲)، لزوم تدوین الزامات و استانداردهای مناسب برای گزارشگری عملکرد پایدار، به منظور پاسخگویی به انتظارات ذی‌نفعان در بازار سرمایه ایران را ضروری دانست.

غلامی جمکرانی و همکاران (۱۳۹۴)، عدم کفایت تامین نیازهای اطلاعاتی استفاده‌کنندگان مسلمان و واحدهای تجاری اسلامی توسط گزارشگری مالی مرسوم را تایید کردند.

ده‌شیری (۱۳۹۵)، در تحقیق خود با موضوع جهانی شدن و توسعه پایدار، لزوم اهتمام به عناصرت چند بعدی توسعه پایدار، به عنوان راهی برای دگرگونی‌های متعدد اجتماعی، سیاسی، اقتصادی و مشارکت مردم در فرایند توسعه پایدار را مورد تاکید قرار داده است.

روش‌شناسی پژوهش

این پژوهش، از منظر هدف، یک تحقیق کاربردی است و از منظر ماهیت و روش، تحقیقی تفسیری، انتقادی، ساختاری می‌باشد. از نظر نوع داده نیز تحقیقی کیفی است. داده‌های مورد نیاز این تحقیق، ابتدا با استفاده از تحلیل محتوای کیفی متون اسلامی، به روش استقرایی استخراج و سپس، از طریق توزیع پرسش‌نامه گردآوری گردید. پرسش‌نامه مذکور در مقیاس پنج‌گانه طیف لیکرت طراحی شد و متناسب با سوالات تحقیق، ابعاد و مؤلفه‌های گزارشگری پایداری شرکتی، با رویکرد اسلامی طراحی گردید.

برای تأمین اعتبار پژوهش، در بخش تحلیل محتوا، از روش ارزیابی لینکلن و گوبا (Goba & Lincoln) (۱۹۸۵) استفاده گردید که معادل روایی و پایایی در تحقیقات کمی است. لینکلن و گوبا چهار معیار برای ارزیابی اعتبار نتایج به دست آمده در پژوهش‌های کیفی ارائه کرده‌اند که عبارتند از: باورپذیری (Credibility)، انتقال‌پذیری (Transferability)، وابستگی (Dependability) و اعتماد (تایید) پذیری (Conformability/Verifiability) (مؤمنی‌راد و همکاران، ۱۳۹۲). به منظور ارزیابی پایایی پرسش‌نامه، از ضرایب بارهای عاملی، آلفای کرونباخ و پایایی ترکیبی استفاده شد. روایی پرسش‌نامه نیز از طریق روایی محتوایی و آزمون‌های روایی همگرا و واگرا به کار ارزیابی شد.

جامعه آماری این تحقیق، شامل دو بخش است: ابتدا به واسطه ارتباط مستقیم این پژوهش با حوزه اسلامی، آیات قرآن کریم و احادیث ائمه معصومین (ع) به عنوان متون اصلی (جامعه) و آیات و احادیث مرتبط با موضوع، به عنوان نمونه (به صورت هدفمند) انتخاب و مورد مطالعه و تحلیل قرار گرفت. چگونگی شکل‌گیری مفاهیم، مؤلفه‌ها و ابعاد پایداری اسلامی، از طریق تحلیل محتوای کیفی منابع مورد اشاره در بالا، به روش استقرایی در جدول شماره ۱ ارائه شده است:

جدول ۱: نحوه شکل‌گیری مفاهیم، مؤلفه‌ها و طبقات (ابعاد) به روش تحلیل محتوای کیفی استقرایی کتب و متون اسلامی

منبع (کتاب و متون اسلامی مورد استفاده)	مفاهیم استخراج شده از کتب و متون اسلامی	مؤلفه‌ها	بعد / طبقه	
پیش‌نیازهای مدیریت اسلامی (مصباح، ۱۳۹۱، ص ۲۵-۳۶ و ۱۵۴)، اسلام و محیط زیست (جوادی آملی، ۱۳۸۶، ص ۴۸)، بانکداری اسلامی (موسویان و میثمی، ۱۳۹۵، ص ۷۹ و ۱۳۸)، توسعه اقتصادی برپایه قرآن و حدیث (محمدی ری شهری، ۱۳۷۹، ص ۱۲۷، ۹۷، ۲۷۹، ۲۸۹، ۲۹۳، ۳۱۱، ۳۹۱ و ۴۹۴)، مفاتیح‌الحیات (جوادی آملی، ۱۳۹۱، ص ۶۱۵-۶۱۶ و ۶۲۲)، و کتاب شریف نهج‌الفصاحه (عابدینی، ۱۳۸۷، حدیث ۳۳۰).	میان‌روی و ثبات مالی، عدم تبانی برای کسب سود بالا، قواعد فقهی تأمین مالی، لزوم تثبیت قیمت و رعایت انصاف در قیمت‌گذاری، قداست تجارت حلال (نه دهم عبادت)، پیشگیری از کاربرد حرام محصولات، توجه به منافع جامعه، حسن ارتباط در مرادوات عدالت و مساوات در توزیع، توجه به محرمانه و حلال بودن درآمد	مالی (عملکرد مالی و سودآوری، تأمین مالی) بازرگانی (شیوه‌های خرید و فروش)	اقتصادی	
	لزوم دستگردان امکانات و عدم تصرف دائم آن از سوی اغنیا، عادلانه بودن روابط و مناسبات، جلوگیری از فاصله طبقاتی، توجه به انتفاع همگانی	نحوه کسب و توزیع درآمد و ثروت		سلامت اقتصادی
	تاکیدات مکرر در توجه به نظم در کلیه شؤون فردی و اجتماعی و سازمانی	حرام بودن احتکار و گران‌فروشی در بازار مسلمانان، لزوم حالیت مال در تمام مراحل تحصیل، رعایت ارزشهای اخلاقی،		ضوابط و نحوه تخصیص امکانات و امتیازات
	تقسیم خراج به عدالت و مساوات، پرداخت مناسب و شایسته دستمزد، عدم بهره‌کنشی از کارگران، پرداخت صحیح حقوق همگان	سوداها و انضباط		نظم و انضباط
پیش‌نیازهای مدیریت اسلامی (مصباح، ۱۳۹۱، ص ۲۷۲-۲۷۳)، اسلام و محیط زیست (جوادی آملی، ۱۳۸۶، ص ۲۸۲)، اصول کلی اقتصاد اسلامی (جوادی آملی، ۱۳۸۹)، بانکداری اسلامی (موسویان و میثمی، ۱۳۹۵، ص ۵۸ و ۶۴-۶۶)، توسعه اقتصادی برپایه قرآن و حدیث (محمدی ری شهری، ۱۳۹۷، ص ۵۱، ۶۶ و ۴۸۱)، مفاتیح‌الحیات (جوادی آملی، ۱۳۹۱، ص ۴۶۴، ۴۷۵، ۴۸۳ و ۵۲۰)	لزوم دستگردان امکانات و عدم تصرف دائم آن از سوی اغنیا، عادلانه بودن روابط و مناسبات، جلوگیری از فاصله طبقاتی، توجه به انتفاع همگانی	ضوابط و نحوه تخصیص امکانات و امتیازات	اجتماعی	
	تاکیدات مکرر در توجه به نظم در کلیه شؤون فردی و اجتماعی و سازمانی	نظم و انضباط		
	جایگاه مشورت و همفکری و لزوم مشارکت سرنوشت، تأثیر متقابل مردم و حاکمان	تقویت و گسترش مشارکت عمومی		
	رعایت حقوق دیگران، پرداخت مالیات، لزوم پایبندی به قانون و تبعیت از مقررات	میزان پایبندی به پرداخت‌های قانونی		
	رعایت عدالت و برقراری مساوات در کلیه شؤون	برخورد بدون تبعیض با متخلفان		
	تقسیم خراج به عدالت و مساوات، پرداخت مناسب و شایسته دستمزد، عدم بهره‌کنشی از کارگران، پرداخت صحیح حقوق همگان	ضوابط و نحوه تعیین حقوق و مزایا		
پیش‌نیازهای مدیریت اسلامی (مصباح، ۱۳۹۱، ص ۲۷۳ و ۲۷۶)، اسلام و محیط زیست (جوادی آملی، ۱۳۸۶، ص ۲۷۳، ۲۸۰ و ۲۸۳)، بانکداری اسلامی (موسویان و میثمی، ۱۳۹۵، ص ۱۰۴ و ۱۳۹۱، ص ۶۸۵)	امانت بودن طبیعت در دست انسان، عدم جواز تخریب و استفاده نابجا و ضرر رساندن بدیگران، استفاده بهینه از نعمت‌ها	محیط زیست مادی	زیست‌محیطی	
	لزوم توجه به سلامت روانی و نشاط جامعه و حسن معاشرت افراد، حسن ارتباط با دیگران و توجه به تکامل بعد معنوی	محیط زیست معنوی (سلامت و حسن روابط)		
	دوراندیشی، ارجح بودن پیشگیری و جلوگیری از صدمه رساندن به محیط زیست نسبت به اصلاح و بازسازی	پیشگیری و کنترل عوامل تهدید کننده زیست محیطی		
پیش‌نیازهای مدیریت اسلامی (مصباح، ۱۳۹۱، ص ۲۷۴-۲۷۶)، اصول کلی اقتصاد اسلامی (۲۷۷)	سازماندهی، استفاده کامل و صحیح و ضایع نکردن نعمت‌ها، عمران و آبادانی، توجه به بخش حقیقی اقتصاد	تولید حداکثری و رفع موانع تولید	کار و تولید	
	مزمّت سربار دیگران بودن، اجر جهادی کار و تلاش	اولویت بخشی به کار و تولید واقعی		

	<p>پرهیز از اسراف و تبذیر و استفاده حداکثری از منابع و نعمت‌ها، جلوگیری از اتلاف مال</p> <p>لزوم تسهیل شرایط کار و تدبیر و تعقل در امرار معاش، توجه به نحوه و چگونگی تولید</p> <p>انجام صحیح و درست و کامل کار، توجه به حقوق دیگران، مسئولیت افراد در قبال اعمال خود، توجه به کیفیت و کمیت تولید</p>	<p>(جوادی آملی، ۱۳۸۹)، توسعه اقتصادی برپایه قرآن و حدیث (محمدی ری شهری، ۱۳۹۷، ص ۵۱، ۵۳، ۹۷ و ۴۱۰) و مفاتیح‌الحیات (جوادی آملی، ۱۳۹۱، ص ۶۸۵ و ۷۳۷)</p>	
مدیریت و رهبری	<p>برنامه ریزی و مدیریت ریسک</p>	<p>تاکیدات مکرر در تدبیر و به‌کارگیری عقل و عاقبت اندیشی</p>	<p>پیش نیازهای مدیریت اسلامی (مصباح، ۱۳۹۱، ص ۴۰، ۱۵۴، ۲۷۳-۲۷۴)، اسلام و محیط زیست (جوادی آملی، ۱۳۸۶، ص ۴۷ و ۱۵۴)، اصول کلی اقتصاد اسلامی (جوادی آملی، ۱۳۸۹)، توسعه اقتصادی برپایه قرآن و حدیث (محمدی ری شهری، ۱۳۹۷، ص ۱۷۳، ۴۲۹، ۴۳۳، ۴۳۷، ۴۴۵، ۴۴۷ و ۴۴۹)، مفاتیح‌الحیات (جوادی آملی، ۱۳۹۱، ص ۶۹، ۵۷۳، ۶۱۶ و ۶۲۲)، و نهج‌الفصاحه (عابدینی، ۱۳۸۷، حدیث ۲۳۸۹)</p>
	<p>سلامت اداری و سازمانی</p>	<p>لزوم به‌کارگیری افراد متعهد و عدم جواز رشوه، تسهیل انجام امورات مسلمانان، توجه به ارزشهای اخلاقی و انسانی</p>	
	<p>ارتقاء سطح ارتباطات اثربخش، شفافیت و پاسخگویی</p>	<p>برقراری پیوند و حسن معاشرت و ارتباط با دیگران، مسئولیت و پاسخگویی همگانی، پیشگیری از قضاوت ناصحیح</p>	
	<p>ارتقاء و بهبود محیط کار</p>	<p>معیون بودن آنکه دو روزش برابر است، لزوم فراهم نمودن آسایش و رفاه دیگران،</p>	
	<p>ایجاد نظام انگیزشی تشویق و تنبیه</p>	<p>نقش بشیر و نذیر بودن پیامبران در رهبری و پیشبرد اهداف</p>	
	<p>ترسیم و ترویج ارزش‌های سازمانی، حقوق و تکالیف</p>	<p>نقش حاکمان در ضلالت رومی و جهالت زدایی، و برقراری مقررات و ایفای حقوق،</p>	
	<p>کنترل و نظارت</p>	<p>عدم تکاثر و ثروت اندوزی، لزوم نظارت بر عملکرد کارگزاران</p>	
	<p>مدیریت اموال و دارائی‌ها</p>	<p>قوم داشتن اموال، امانت دانستن اموال عمومی، عدم تبدیل نعمت به نعمت</p>	
سرمایه انسانی	<p>رفاه و امنیت پایدار کارکنان</p>	<p>وظیفه حاکمان در توجه به آسایش روحی و روانی افراد جامعه، توجه به کرامت انسانی</p>	<p>پیش نیازهای مدیریت اسلامی (مصباح، ۱۳۹۱، ص ۲۵، ۱۵۴، ۲۷۴، ۲۷۶-۲۷۷)، توسعه اقتصادی برپایه قرآن و حدیث (محمدی ری شهری، ۱۳۹۷، ص ۵۳ و ۷۳)، و مفاتیح‌الحیات (جوادی آملی، ۱۳۹۱، ص ۹۳)</p>
	<p>حمایت‌های فرهنگی</p>	<p>وظیفه حاکمان در ارتقاء سطح فرهنگی و اجتماعی افراد جامعه و تحقق ارزش‌های اخلاقی</p>	
	<p>جانشین پروری و شایسته‌سالاری</p>	<p>عدم واگذاری امور به کم‌خردان و توجه در انتخاب همکاران</p>	
	<p>ایمنی و سلامت جسمی و روانی</p>	<p>لزوم حفظ سلامتی به عنوان نعمت الهی، لزوم توجه به جسم و روح پاکیزه</p>	
پیشرفت و تعالی	<p>تحقیق و توسعه</p>	<p>آبادسازی و آبادانی، پرهیز از داشتن روزها و شرایط مساوی، به‌کارگیری امکانات برای تکامل در همه ابعاد</p>	<p>پیش نیازهای مدیریت اسلامی (مصباح، ۱۳۹۱، ص ۲۷۳-۲۷۴، ۲۷۶-۲۷۷)، توسعه اقتصادی برپایه قرآن و حدیث (محمدی ری شهری، ۱۳۹۷، ص ۴۹، ۱۶۴-۱۶۷ و ۱۷۱)، (سبأ: ۱۰) و (نجم: ۳۹)، مفاتیح‌الحیات (جوادی آملی، ۱۳۹۱، ص ۷۳، ۵۱۶ و ۵۲۹)، سند الگوی پایه اسلامی ایرانی پیشرفت (مرکز الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت)</p>
	<p>خودکفایی و کاهش وابستگی</p>	<p>انسان را بهره‌ای جز نتیجه سعی و تلاش نیست، عدم توکل جز بر خالق و عدم دلبستگی ب دیگران</p>	
	<p>تعامل فکری و پایدار سرمایه‌های انسانی</p>	<p>جایگاه مشورت و تعاون در کارهای خیر و به‌کارگیری صحیح منابع در اختیار</p>	
	<p>آموزش و ارتقاء دانش‌های مهارتی و مهارت افزایی</p>	<p>نقش حاکمان در رشد فکری و علمی افراد، آموزش مهارت کار با آهن به حضرت داود</p>	

عاقبت اندیشی، تدبیر و تعقل در انجام کارها	شناسایی و حل مسائل و موانع پیشرفت پایدار
---	--

برای اخذ نظر خبرگان در رابطه با ابعاد و مؤلفه‌های استخراج شده، از تحلیل محتوای کیفی متون اسلامی، تعداد ۱۱۰ پرسش‌نامه با استفاده از روش نمونه‌گیری در دسترس، از جامعه مورد بررسی، به شرح زیر، جمع‌آوری و اطلاعات آن با استفاده از نرم افزارهای SPSS و Smart PLS مورد تجزیه و تحلیل و آزمون قرار گرفت:

- اعضای هیئت علمی دانشگاه‌ها و مراکز آموزش عالی و دانشجویان دوره دکتری تخصصی حسابداری و مدیریت مالی؛

- حسابداران رسمی و حسابرسان شاغل در حرفه؛

- خبرگان حوزه اسلامی و آشنا با مفاهیم دین مبین اسلام، اقتصاد و توسعه پایدار؛

- اعضای هیأت مدیره، مدیران عامل و مدیران ارشد اجرایی شرکت‌های بورسی؛

- معاونین و مدیران مالی شرکت‌های بورسی.

جدول ۲: توصیف گروه‌های خبرگان

تعداد (نفر)	شرح	گروه
۳۳	عضو هیأت علمی / مدرس دانشگاه	گروه اول
۲۲	حسابدار رسمی / حسابرس	گروه دوم
۱۷	خبرگان حوزه علوم اسلامی	گروه سوم
۲۷	اعضای هیأت مدیره، مدیرعامل و مدیران ارشد شرکت‌های بورسی	گروه چهارم
۲۹	معاون مالی / مدیر مالی شرکت‌های بورسی	گروه پنجم
۱۱۰	جمع	

(منبع: یافته‌های پژوهشی)

برای بررسی پرسش اول تحقیق و تعیین ابعاد گزارشگری پایداری شرکتی با رویکرد اسلامی، از آزمون دو جمله‌ای برای ارزیابی میزان اهمیت (تأثیر) و سطح موافقت/ مخالفت خبرگان استفاده شد. جواب‌ها پاسخ‌دهندگان، به ابعاد گزارشگری پایداری شرکتی با رویکرد اسلامی، به دو گروه پاسخ‌های بزرگتر از ۳ و گروه پاسخ‌های کمتر یا مساوی ۳ طبقه‌بندی گردید. پاسخ‌های بزرگتر از ۳، به این معنا است که جواب پاسخ‌دهندگان بیشتر از سطح متوسط است.

در این بخش، فرضیه صفر این است که نسبت پاسخ‌های کوچکتر یا مساوی ۳ در جامعه برابر ۰/۵ است.

جدول ۳: نتایج آزمون دو جمله‌ای برای ابعاد گزارشگری پایداری شرکتی با رویکرد اسلامی

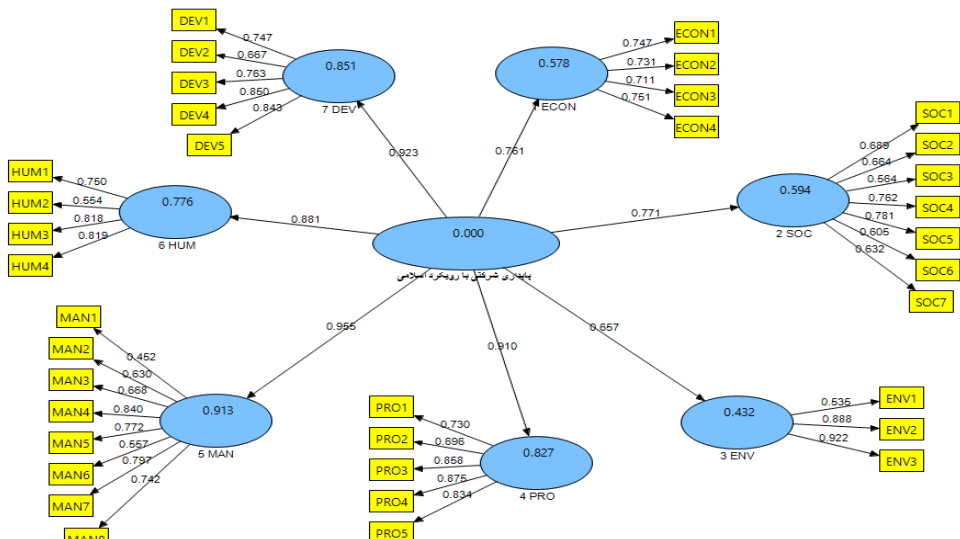
نام متغیر	گروه	تعداد	نسبت مشاهده شده	مقدار معناداری
بعد اقتصادی	کوچکتر یا مساوی ۳	۵	۰/۰۴۵	۰/۰۰۰
	بزرگتر از ۳	۱۰۵	۰/۹۵۵	
بعد اجتماعی	کوچکتر یا مساوی ۳	۴	۰/۰۳۶	۰/۰۰۰
	بزرگتر از ۳	۱۰۶	۰/۹۶۴	
بعد زیست محیطی	کوچکتر یا مساوی ۳	۷	۰/۰۶۴	۰/۰۰۰
	بزرگتر از ۳	۱۰۳	۰/۹۳۶	
بعد کار و تولید	کوچکتر یا مساوی ۳	۶	۰/۰۵۵	۰/۰۰۰
	بزرگتر از ۳	۱۰۴	۰/۹۴۵	

۰/۰۰۰	۰/۰۳۶	۴	کوچکتر یا مساوی ۳	بعد مدیریت و رهبری
	۰/۹۶۴	۱۰۶	بزرگتر از ۳	
۰/۰۰۰	۰/۰۵۵	۶	کوچکتر یا مساوی ۳	بعد سرمایه انسانی
	۰/۹۴۵	۱۰۴	بزرگتر از ۳	
۰/۰۰۰	۰/۰۵۵	۶	کوچکتر یا مساوی ۳	بعد پیشرفت و تعالی
	۰/۹۴۵	۱۰۴	بزرگتر از ۳	

با توجه به نتایج مندرج در جدول شماره ۲، در تمامی ابعاد، فرضیه صفر رد شده است. این بدان معنی است که در پاسخ به سوال مرتبط با ابعاد، بیشتر خبرگان پاسخ‌های زیاد و خیلی زیاد با کدهای ۴ و ۵ را انتخاب نموده‌اند. به عبارت دیگر، بطور میانگین ۹۵٪ خبرگان، ابعاد هفت‌گانه اقتصادی، اجتماعی، زیست محیطی، کار و تولید، مدیریت و رهبری، سرمایه انسانی و پیشرفت و تعالی را از ابعاد گزارشگری پایداری شرکتی با رویکرد اسلامی دانسته‌اند.

برای تحلیل اطلاعات مرتبط با تعیین مؤلفه‌های گزارشگری پایداری، با رویکرد اسلامی از روش دو مرحله‌ای هالاند و معادله سازی با رویکرد حداقل مربعات استفاده شد. در مرحله اول، برازش مدل اندازه‌گیری (مدل بیرونی) از طریق تحلیل روایی و پایایی ارزیابی گردید. در مرحله دوم، برازش مدل ساختاری (مدل درونی) از طریق تحلیل شاخص‌های برازندگی، ضرایب تعیین و تحلیل مسیر ارزیابی شد.

نمودار ۱: مدل ضرایب بارهای عاملی - مدل مؤلفه‌ها

بارهای عاملی، از طریق محاسبه مقدار همبستگی مؤلفه‌های یک بعد با آن بعد محاسبه می‌شود و مقدار ملاک برای مناسب بودن ضرایب بارهای عاملی، ۰/۴ می‌باشد. همانگونه که در نمودار شماره ۱ مشاهده می‌شود، ضرایب بارهای عاملی هر یک از مؤلفه‌های مربوط به ۷ بعد، گزارشگری پایداری شرکتی از ۰/۴ بیشتر می‌باشد.

آلفای کرونباخ سنج‌های برای ارزیابی پایداری درونی است و نشانگر میزان همبستگی بعد و مؤلفه‌های مربوط به آن است. پایایی ترکیبی، پایایی ابعاد را نه به صورت مطلق، بلکه با توجه به همبستگی ابعاد با یکدیگر محاسبه می‌کند. روایی همگرا، بیانگر میانگین واریانس (همبستگی) به اشتراک گذاشته شده، بین هر بعد با مؤلفه‌های مربوط

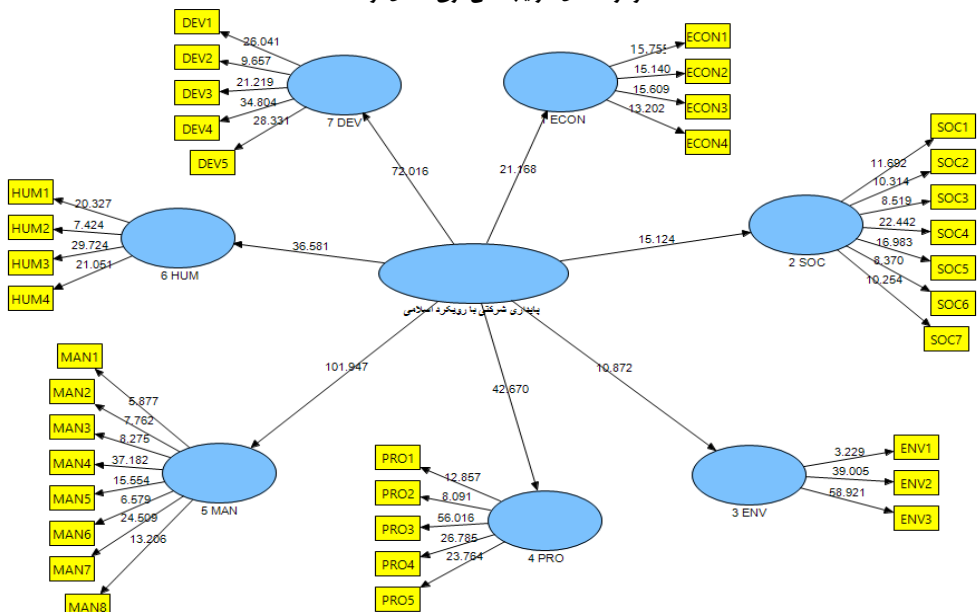
به خود می‌باشد و هرچه این همبستگی بیشتر باشد، برازش نیز بیشتر است. روایی واگرا نیز میزان رابطه یک بعد با مؤلفه‌هایش، در مقایسه با رابطه آن بعد با سایر ابعاد را نشان می‌دهد.

جدول ۴: مقادیر آلفای کرونباخ و پایایی ترکیبی - مدل مؤلفه‌ها

متغیرهای پژوهش	آلفای کرونباخ	پایایی ترکیبی	روایی همگرا	روایی واگرا
بعد اقتصادی	۰/۷۱۷	۰/۸۲۵	۰/۵۴۱	۰/۷۳۵
بعد اجتماعی	۰/۷۹۹	۰/۸۵۳	۰/۴۵۶	۰/۶۷۵
بعد زیست محیطی	۰/۷۲۹	۰/۸۳۶	۰/۶۴۲	۰/۸۰۱
بعد کار و تولید	۰/۸۵۹	۰/۸۹۹	۰/۶۴۳	۰/۸۰۲
بعد مدیریت و رهبری	۰/۸۳۷	۰/۸۷۸	۰/۴۸۱	۰/۶۹۳
بعد سرمایه انسانی	۰/۷۲۲	۰/۸۲۸	۰/۵۵۲	۰/۷۴۳
بعد پیشرفت و تعالی	۰/۸۳۳	۰/۸۸۳	۰/۶۰۴	۰/۷۷۷

مطابق نتایج مندرج در جدول شماره ۳، و بررسی ضرایب بدست آمده برای آلفای کرونباخ، پایایی ترکیبی، روایی همگرا و واگرا، مناسب بودن وضعیت پایایی و روایی مدل مربوط به مؤلفه‌ها تایید می‌گردد. برای بررسی برازش مدل ساختاری پژوهش، از چندین معیار استفاده شد. اولین و اساسی‌ترین معیار، ضرایب معنی‌داری است.

نمودار ۲: مدل ضرایب معنی‌داری - مدل مؤلفه‌ها

با توجه به نمودار شماره ۲ و نتایج بدست آمده، بین تمامی ابعاد و مؤلفه‌های استخراج شده، رابطه معنی‌داری برقرار است؛ زیرا مقادیر بدست‌آمده برای این رابطه‌ها، بیشتر از ۱/۹۶ می‌باشد که نشان از صحت رابطه بین ابعاد و مؤلفه‌ها و در نتیجه، تأیید روابط در سطح اطمینان ۰/۹۵ است.

دومین معیار، R2 است؛ معیاری که برای متصل کردن بخش اندازه‌گیری و بخش مدل ساختاری به کار می‌رود و نشان از تأثیری دارد که یک متغیر برون‌زا یا مستقل، بر یک متغیر درون‌زا یا وابسته می‌گذارد و سه مقدار ۰/۱۹، ۰/۳۳ و ۰/۶۷، به عنوان ملاک برای مقادیر ضعیف، متوسط و قوی در نظر گرفته می‌شود. سومین معیار، Q2 است. این معیار، قدرت پیش‌بینی

مدل را مشخص می‌سازد و در صورتی که مقدار آن، در مورد یکی از متغیرهای درون‌زا مقدار ۰/۰۲، ۰/۱۵ و ۰/۳۲ را کسب کند، به ترتیب، نشان از قدرت پیش‌بینی ضعیف، متوسط و قوی متغیر یا متغیرهای برون‌زای مربوط به آن دارد. جدول ۵: مقادیر R Square، Q2 - مدل مؤلفه‌ها

متغیرهای پژوهش	R Square	Q2
بعد اقتصادی	۰/۵۷۸	۰/۳۰۷
بعد اجتماعی	۰/۵۹۴	۰/۲۶۲
بعد زیست محیطی	۰/۴۳۲	۰/۲۶۱
بعد کار و تولید	۰/۸۲۷	۰/۵۱۷
بعد مدیریت و رهبری	۰/۹۱۳	۰/۴۳۴
بعد سرمایه انسانی	۰/۷۷۶	۰/۴۲۶
بعد پیشرفت و تعالی	۰/۸۵۱	۰/۵۰۸

با توجه به اطلاعات جدول شماره ۳، مقدار R2 برای همه ابعاد، در حد قوی قرار دارد و مناسب بودن برازش مدل ساختاری، تایید گردید. همچنین، معیار Q2 برای همه متغیرهای درون‌زا قوی می‌باشد. این امر نشان می‌دهد متغیرهای برون‌زا (مستقل)، در پیش‌بینی متغیرهای وابسته (درون‌زا) مناسب هستند و برازش مناسب مدل ساختاری مجدداً تایید شد. پس از تایید برازش مدل اندازه‌گیری و مدل ساختاری به صورت جداگانه، برازش مدل کلی، که شامل هر دو بخش مدل اندازه‌گیری و مدل ساختاری است، با استفاده از معیار GOF آزمون گردید. معیار GOF، توسط تننهاوس و همکاران در سال ۲۰۰۴ ابداع گردید که فرمول آن در زیر آمده است:

مقادیر اشتراکی = این مقدار از میانگین مجذور بارهای عاملی هر بعد به دست می‌آید.

$$GOF = \sqrt{R^2 * Communality}$$

Communality = از میانگین مقادیر اشتراکی هر متغیر درون‌زای مدل به دست می‌آید.

R^2 = میانگین مقادیر R Square متغیرهای درون‌زای مدل است.

جدول ۶: بررسی معیار GOF

متغیرهای پژوهش	R Square	Communality
بعد اقتصادی	۰/۵۷۸	۰/۵۴۱
بعد اجتماعی	۰/۵۹۴	۰/۴۵۶
بعد زیست محیطی	۰/۴۳۲	۰/۶۴۲
بعد کار و تولید	۰/۸۲۷	۰/۶۴۳
بعد مدیریت و رهبری	۰/۹۱۳	۰/۴۸۱
بعد سرمایه انسانی	۰/۷۷۶	۰/۵۵۲
بعد پیشرفت و تعالی	۰/۸۵۱	۰/۶۰۴
میانگین	۰/۷۱۰	۰/۵۶۰

$$GOF = \sqrt{0.710 * 0.560} = 0.630$$

با توجه به سه مقدار ۰/۰۱، ۰/۲۵ و ۰/۳۶، که به عنوان مقادیر ضعیف، متوسط و قوی برای GOF معرفی شده است و حصول مقدار ۰/۶۳۰ برای GOF، نشان از برازش مناسب مدل دارد. در مجموع، با عنایت به نتایج به دست

آمده در بررسی مدل مربوط به مؤلفه‌ها مشخص گردید، از نظر خبرگان، تمامی ۳۶ مؤلفه معرفی شده توسط پژوهشگر، از مؤلفه‌های گزارشگری پایداری شرکتی با رویکرد اسلامی هستند.

به‌طور کلی، بنابر نظر خبرگان، چارچوب گزارشگری پایداری شرکتی، با رویکرد اسلامی شامل ابعاد هفت‌گانه اقتصادی، زیست محیطی، اجتماعی، کار و تولید، مدیریت و رهبری، سرمایه‌انسانی و پیشرفت و تعالی است که در قالب ۳۶ مؤلفه، امکان رفع نیازها و دستیابی به اهداف پایداری در جوامع اسلامی را بیش از پیش فراهم آورد. مهم‌ترین اقدام پس از مشخص شدن ابعاد و مؤلفه‌های گزارشگری پایداری، تعیین شاخص‌های اندازه‌گیری است. اندازه‌گیری مؤلفه‌های گزارشگری پایداری شرکتی در ابعاد گوناگون، نیازمند استخراج و تعیین شاخص‌های مرتبط و مؤثر در هر یک از زمینه مذکور می‌باشد. بدین منظور و از آنجائی که لازم است هر مؤلفه، حداقل با دو شاخص، اندازه‌گیری شود، معرفی دو شاخص اندازه‌گیری (کمی و یا کیفی)، برای هر مؤلفه ضروری است. در جدول شماره ۶، ابعاد گزارشگری پایداری با رویکرد اسلامی از منظر خبرگان، براساس ضرایب استاندارد و رتبه بندی به عمل آمده، به همراه مؤلفه‌ها و شاخص‌های اندازه‌گیری مربوط ارائه شده است:

جدول ۷: ابعاد و مؤلفه‌های گزارشگری پایداری شرکتی با رویکرد اسلامی از منظر خبرگان

بعد	شماره مؤلفه	کد مؤلفه	نام مؤلفه	شاخص‌های اندازه‌گیری (کمی و یا کیفی)
مدیریت و رهبری MAN	۱	MAN1	برنامه‌ریزی و مدیریت ریسک	بودجه و میزان انطباق و انحراف از آن - ریسک‌های بالقوه و بالفعل سازمان
	۲	MAN2	سلامت اداری و سازمانی	ضوابط و معیارهای ارزیابی سلامت سازمانی - نتایج ارزیابی
	۳	MAN3	ارتباطات اثربخش، شفافیت و پاسخگویی	نحوه دسترسی و ارتباط با مدیران ارشد - جدول زمانی و نحوه افشای اطلاعات با اهمیت در بورس
	۴	MAN4	ارتقاء و بهبود محیط کار	اقدامات انجام شده جهت افزایش سطح روحیه و نشاط کارکنان - ترویج فرهنگ حسن معاشرت
	۵	MAN51	نظام انگیزشی تشویق و تنبیه	مکانیزم‌های انگیزشی - اهم اقدامات به عمل آمده
	۶	MAN6	ارزش‌های اخلاقی، فرهنگی، حقوق و تکالیف	منشورهای اخلاقی و ... - مکانیزم‌ها و نتایج ارزیابی
	۷	MAN7	کنترل و نظارت	تغییرات دارایی مدیران - نتایج ارزیابی عملکرد
	۸	MAN8	مدیریت اموال و دارائی‌ها	نرخ خرابی و کنارگذاری اموال - هزینه‌های تعمیر و نگهداری
پیشرفت و تعالی DEV	۹	DEV1	تحقیق و توسعه	بودجه تحقیق و توسعه - اهم تحقیقات و نتایج حاصله
	۱۰	DEV2	خودتکایی و کاهش ریسک وابستگی	نرخ تامین مایحتاج به تفکیک داخلی و خارجی - اقدامات منجر به افزایش خودتکایی
	۱۱	DEV3	تعامل فکری پایدار سرمایه‌های انسانی	مشخصات سرمایه‌های انسانی - نتایج حاصل از تعاملات فکری
	۱۲	DEV4	آموزش و ارتقاء دانش فنی و مهارتی	سهم بودجه آموزشی - نسبت بهره‌مندی از آموزش
	۱۳	DEV5	شناسایی و حل مسائل و موانع پیشرفت پایدار	مشخصات تیم‌های حل مسئله - مسائل و موانع شناسایی و مرتفع شده
کار و تولید PRO	۱۴	PRO1	تولید حداکثری و رفع موانع تولید	نسبت تولید واقعی به ظرفیت اسمی - نرخ رشد تولید
	۱۵	PRO2	اولویت بخشی به کار و تولید واقعی	نسبت سود عملیاتی به کل سود - نسبت درآمد عملیاتی به کل درآمد

نسبت هزینه‌های عملیاتی به عملیاتی - هزینه‌های جذب نشده تولید	بهبود سازی مصرف و بهره‌وری عوامل تولید	PRO3	۱۶	
نسبت مشاغل سخت و زیان آور به کل مشاغل - نرخ کاهش مشاغل سخت و زیان آور	بهبود شرایط کار و تولید	PRO4	۱۷	
میزان انطباق با استانداردهای اجباری و داوطلبانه تولید به تفکیک	استانداردهای کار و تولید	PRO5	۱۸	
نوع و مدت قراردادهای کارکنان - جدول زمانی پرداخت حقوق و مزایا	رفاه و امنیت پایدار	HUM1	۱۹	
بودجه فعالیت‌های فرهنگی - نسبت مشارکت و پوشش فعالیت‌ها	حمایت‌های فرهنگی	HUM2	۲۰	سرمایه انسانی HUM
مکانیزم‌های انتصاب در پست‌های مدیریتی - نسبت مناصب بر اساس جنسیت، تحصیلات و ...	جانشین پروری و شایسته سالاری	HUM3	۲۱	
نرخ تکرار حوادث ناشی از کار - نرخ پیشگیری از بیماری‌های شغلی	ایمنی و سلامت جسمی و روانی	HUM4	۲۲	
مدت زمان تصدی در مشاغل مدیریتی - نوع و مدت بهره مندی از امکانات	تخصیص امکانات و امتیازات	SOC1	۲۳	
ضوابط انضباطی - مغایرت‌های انضباطی و نرخ تغییرات	نظم و انضباط	SOC2	۲۴	اجتماعی SOC
تشکل‌های کارکنان - نرخ مشارکت کارکنان در اداره سازمان	تقویت و گسترش مشارکت عمومی	SOC3	۲۵	
جرایم مالیاتی و گمرکی - تاخیر در باز پرداخت تسهیلات	پایبندی به پرداخت‌های قانونی	SOC4	۲۶	
مکانیزم رسیدگی به تخلفات - اهم نتایج رسیدگی	برخورد بدون تبعیض با متخلفان	SOC5	۲۷	
مزایای خاص پرداختی - نسبت سرانه مزایا به تفکیک رده‌های سازمانی	ضوابط تعیین حقوق و مزایا	SOC6	۲۸	
کمک‌های خیرخواهانه سازمان - کمک‌های خیرخواهانه کارکنان	مسئولیت و مشارکت‌های اجتماعی و خیرخواهانه	SOC7	۲۹	
کفایت سود - پایداری سود	مالی	ECON1	۳۰	
تغییرات قیمت خرید و فروش - منابع و مشتریان جدید	بازرگانی	ECON2	۳۱	
منابع کسب درآمد - نسبت تغییرات درآمد	نحوه کسب و توزیع درآمد و ثروت	ECON3	۳۲	
جرائم اقتصادی - جرائم پرداخت با تاخیر حقوق قانونی	سلامت اقتصادی	ECON4	۳۳	
وضعیت انتشار آلاینده‌ها - جرایم آلاینده‌گی و زیست محیطی	محیط زیست مادی	ENV1	۳۴	زیست محیطی ENV
هزینه‌های مرتبط با رفع تعارضات درون و برون سازمانی به تفکیک	محیط زیست معنوی	ENV2	۳۵	
اندازه‌گیری میزان آلاینده‌ها - انحراف از استانداردها	کنترل عوامل تهدید کننده زیست محیطی	ENV3	۳۶	

به دلیل اهمیت موضوع، تحقیقات بی‌شماری در رابطه با شناسایی و استخراج مفاهیم و مؤلفه‌های توسعه و پیشرفت از منظر دینی و ارزشی، با رویکرد اسلامی انجام پذیرفته است. اما تاکنون تحقیق و یا مطالعه درخور توجهی در کشور ایران و یا سایر کشورها و جوامع اسلامی، برای ارائه چارچوب مشخصی برای گزارشگری پایداری، با رویکرد اسلامی انجام نگرفته است. با این حال، نتایج این تحقیق از منظر تکمیل مطالعات قبلی، که به شناسایی و استخراج مفاهیم و مؤلفه‌های توسعه و پیشرفت با رویکرد اسلامی پرداختند و همچنین، سایر مطالعات که بر لزوم توجه به شرایط فرهنگی، اجتماعی و سطح توسعه‌یافتگی جوامع در امر گزارشگری تاکید داشتند، مطابقت داشته و در یک

را ستا می‌باشد. چارچوب ارائه شده در این تحقیق، امکان پیشبرد اهداف پایداری، در ابعاد مختلف و متناسب با نیاز جوامع اسلامی و اندازه‌گیری و ارزیابی عملکرد را بصورت نظام‌مند فراهم می‌آورد.

نتیجه‌گیری و بحث

سازمان‌ها و شرکت‌ها، به عنوان یکی از مهم‌ترین ابزارها و الزامات توسعه و پیشرفت جوامع، ملزم به گزارش نتایج حاصل از فعالیت‌های خود هستند. به همین دلیل، به کارگیری چارچوب گزارشگری مناسب، نقش بسزایی در شناخت نقاط ضعف و قوت، تصمیم‌گیری و برنامه ریزی در راستای دستیابی به اهداف توسعه پایدار خواهد داشت. انتقادهای وارده بر مبانی نظری پایداری مرسوم، امکان به کارگیری چارچوب‌های گزارشگری پایداری مربوط را در جوامع اسلامی و توسعه نیافته با مشکلات و موانعی مواجه می‌سازد. لذا هدف اصلی این پژوهش، ارائه چارچوب گزارشگری پایداری شرکتی، متناسب با فرهنگ و شرایط محیطی جامعه اسلامی بوده است. برای پاسخگویی به پرسش‌های پژوهش، منابع و متون اسلامی (آیات و روایات)، از طریق تحلیل محتوای کیفی، به روش استقرایی مطالعه و بررسی شد و نتایج حاصله از طریق توزیع پرسش‌نامه در معرض قضاوت خبرگان قرار گرفت و برهمین اساس، الگوی گزارشگری پایداری شرکتی با رویکرد اسلامی در هفت بعد، به ترتیب اولویت، شامل: (۱) مدیریت و رهبری، (۲) پیشرفت و تعالی، (۳) کار و تولید، (۴) سرمایه انسانی، (۵) اجتماعی، (۶) اقتصادی و (۷) زیست‌محیطی، و در قالب ۳۶ مؤلفه استخراج گردید.

از اهم محدودیت‌هایی که در اجرای این تحقیق وجود داشت، می‌توان، به گستردگی مطالب و آموزه‌های دینی و عدم اشراف کامل، به تمامی ابعاد آن از سوی محقق، عدم وجود تحقیقات مشابه در حوزه گزارشگری پایداری، از منظر ارزشی و دینی اشاره نمود. نتایج این تحقیق، می‌تواند از سوی شرکت‌های فعال در بازار سرمایه و سایر شرکت‌های فعال در محیط کسب و کار ایران و همچنین، سایر کشورهای مسلمان در ارائه گزارشات پایداری مورد استفاده قرار گیرد. سایر محققان نیز می‌توانند نسبت به بررسی نتایج حاصل از به کارگیری چارچوب گزارشگری پایداری شرکتی، با رویکرد اسلامی در راستای تأمین نیاز جوامع مسلمان و دستیابی به اهداف پایداری و همچنین، جبران کمبودها و نواقص احتمالی و بهبود چارچوب گزارشگری پایداری شرکتی اهتمام ورزند.

منابع:

- آقاجانی، معصومه و زهرا خیری‌دوست، ۱۳۹۴، «توسعه پایدار در کنار عدالت و اخلاق در اقتصاد اسلامی»، *اقتصاد و بانکداری اسلامی*، ش ۱۰، ص ۱۱۱-۱۴۶.
- برزگر، قدرت‌اله، ۱۳۹۲، *مدلی برای اشناسی مسئولیت اجتماعی شرکته‌ها و ارتباط آن با عملکرد مالی*، پایان‌نامه دکتری حسابداری، دانشگاه علامه طباطبائی.
- پارسائیان، علی، ۱۳۹۳، *تئوری حسابداری مالی*، تهران، ترمه.
- جوادی آملی، عبدالله، ۱۳۸۶، *اسلام و محیط زیست*، قم، اسراء.
- _____، ۱۳۹۱، *مفاتیح الحیات*، چ هشتاد و ششم، قم، اسراء.
- _____، ۱۳۸۹، «اصول کلی اقتصاد اسلامی»، *پژوهش‌های فقهی*، ش ۱، ص ۵-۲۴.
- جهانپان، ناصر، ۱۳۹۷، «نقدی بر دستور کار ۲۰۳۰ برای توسعه پایدار»، *اقتصاد اسلامی*، ش ۲، ص ۳۵-۶۱.
- حاجیان، نجمه و همکاران، ۱۳۹۴، «بررسی عوامل مؤثر بر سطح افشاء اطلاعات شرکت‌های پذیرفته شده در بورس اوراق بهادار تهران»، *پژوهش‌های حسابداری مالی*، ش ۳۹، ص ۷۱-۹۲.
- حسینی، سیدرضا و مصطفی کاظمی نجف‌آبادی، ۱۳۹۸، «سیاست‌های تأمین اجتماعی در چارچوب سیاست‌گذاری اجتماعی با رویکرد اسلامی»، *معرفت اقتصاد اسلامی*، ش ۲۰، ص ۲۹-۴۸.
- خدای‌پور، احمد و حمیده شفیعی همت‌آباد، ۱۳۹۲، «پایداری شرکت‌ها و اندازه‌گیری آن»، *حسابرس*، ش ۶۲، ص ۱-۵.
- خلیلیان، محمدجمال و همکاران، ۱۳۹۲، «مبانی و معیارهای پیشرفت انسانی از دیدگاه اسلام»، *معرفت اقتصاد اسلامی*، ش ۸، ص ۷۷-۱۰۲.
- خلیلیان اشکذری، محمدجمال و محمدبیدار، ۱۳۹۵، «شاخص‌ها و نمادگرهای تأمین معاش در پیشرفت انسانی اسلامی»، *معرفت اقتصاد اسلامی*، ش ۱۴، ص ۱۳۵-۱۵۱.
- دهشیری، محمدرضا، ۱۳۹۵، «جهانی شدن و توسعه پایدار»، *آموزش محیط زیست و توسعه پایدار*، ش ۲، ص ۶۴-۷۵.
- دیانتی دلمی، زهرا و سیده‌زهرا مشهدی، ۱۳۹۵، «بررسی امکان‌سنجی پیاده‌سازی حسابداری اسلامی در ایران، از منظر خبرگان دانشگاهی»، *تحقیقات مالی اسلامی*، ش ۲، ص ۱۱۱-۱۳۲.
- رجایی، سیدمحمدکاظم، ۱۳۹۵، «منطق فعالیت اقتصادی از دیدگاه علامه طباطبائی در مقایسه با اقتصاد کلاسیک»، *معرفت اقتصاد اسلامی*، ش ۱۴، ص ۵-۲۴.
- زاله آزاد زنجانی، محسن و همکاران، ۱۳۹۸، *مجموعه استانداردهای به هم پیوسته گزارشگری پایداری*، تهران، ترمه.
- عابدینی مطلق، کاظم، ۱۳۹۵، *نهج‌الفصاحه*، تهران، فراگفت.
- عیسوی، محمود و سیدمهدی زربیاف، ۱۳۹۵، «استخراج چارچوب نظری برای آسیب‌شناسی اقتصاد ایران براساس مؤلفه‌های نظام اقتصادی الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت»، *معرفت اقتصاد اسلامی*، ش ۱۵، ص ۷۹-۹۲.
- غلامی جمکرانی، رضا و همکاران، ۱۳۹۲، «ضرورت چارچوب نظری گزارشگری مالی با رویکرد اسلامی از منظر خبرگان حرفه‌ای و دانشگاهی»، *تحقیقات مالی اسلامی*، ش ۱، ص ۳۵-۷۲.
- غلامی جمکرانی، رضا و همکاران، ۱۳۹۴، «مؤلفه‌های کلیدی مفاهیم نظری گزارشگری مالی با رویکرد اسلامی»، *دانش حسابداری و حسابرسی مدیریت*، ش ۱۳، ص ۲۳-۴۲.
- فراهانی‌فرد، سعید و وحید بیگدلی، ۱۳۹۵، «مقایسه تطبیقی اهداف دولت در اقتصاد متعارف و اسلامی»، *معرفت اقتصاد اسلامی*، ش ۱۴، ص ۲۵-۴۸.
- قاسمی، ساسان و وحید شکری علی‌آبادی، ۱۳۹۳، «ابزار بهبود عملکرد سازمان‌ها برای توسعه پایدار»، *دنیای اقتصاد*، ش ۳۲۲۰.

- قاضی میرسعید، سیدعلیرضا و حسین تاج‌آبادی، ۱۳۹۵، «مفهوم توسعه و پیشرفت در اندیشه مقام معظم رهبری (مد ظله)»، مدیریت اسلامی، ش ۳، ص ۱۴۷-۱۶۹.
- کاشانی‌پور، محمد و همکاران، ۱۳۹۷، «بررسی رابطه کیفیت گزارشگری مالی با افشاء اطلاعات پایداری شرکت‌های پذیرفته شده در بورس اوراق بهادار تهران»، پژوهش‌های تجربی حسابداری، ش ۳، ص ۱۱-۲۱.
- محمدی، جمال و علی خوزین، ۱۳۹۶، «چارچوب نظری گزارشگری پایداری»، مطالعات مدیریت و حسابداری، ش ۳، ص ۳۶۵-۳۷۵.
- محمدی ری‌شهری، محمد، ۱۳۹۷، توسعه اقتصادی بر پایه قرآن و حدیث، چ چهارم، قم، دارالحدیث.
- مختاریان‌پور، مجید، ۱۳۹۵، «مدل فرایندی طراحی الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت»، الگوی پیشرفت اسلامی ایرانی، ش ۸، ص ۹-۳۰.
- مرکز الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت، سند الگوی پایه اسلامی ایرانی پیشرفت، باز یابی شده در ۱۳۹۸/۸/۱ از: https://olgou.ir/images/the_Islamic-Iranian_Model_of_Progress
- مصباح، محمدتقی، ۱۳۹۱، پیش‌نیازهای مدیریت اسلامی، قم، مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی (ره).
- معصومی، سیدرسول و همکاران، ۱۳۹۷ الف، «شناسایی متغیرهای موثر بر میزان گزارشگری پایداری شرکت‌های پذیرفته شده در بورس اوراق بهادار تهران»، دانش حسابداری، ش ۷۰، ص ۱۹۵-۲۲۱.
- ، ۱۳۹۷ ب، «بررسی تأثیر برخی از عوامل درون سازمانی بر میزان گزارشگری پایداری شرکت‌های دارویی پذیرفته شده در بورس اوراق بهادار تهران»، حسابداری سلامت، ش ۱۹، ص ۱۰۳-۱۲۳.
- موسویان، سیدعباس و حسین میثمی، ۱۳۹۵، بانکداری اسلامی، تهران، پژوهشکده پولی و بانکی.
- مومنی‌راد، اکبر و همکاران، ۱۳۹۲، «تحلیل محتوای کیفی در آیین پژوهش: ماهیت، مراحل و اعتبار نتایج»، اندازه‌گیری تربیتی، ش ۱۴، ص ۱۸۸-۲۲۲.
- نظری‌پور، محمدتقی، ۱۳۷۸، ارزش‌ها و توسعه، تهران، پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی.
- واعظزاده، صادق، ۱۳۹۳، «واکاوی انتقادی توسعه پایدار»، در: سومین کنفرانس الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت.
- یوسفی، احمدعلی و مجتبی غفاری، ۱۳۹۶، «نقش مفاهیم ارزش محور در سامان‌دهی ساختار و نظام اقتصادی؛ بررسی تطبیقی نظام سرمایه‌داری و اسلامی»، معرفت اقتصاد اسلامی، ش ۱۷، ص ۸۵-۱۰۲.
- Global Reporting Initiative, 2013, "G4 Sustainability Reporting Guidelines" <https://www.globalreporting.org/resourcelibrary/GRIG4-Part1-Reporting-Principles-and-Standard-Disclosures.pdf>.
- Jones, M. J, 1996, "Accounting for biodiversity: A pilot study. British", *Accounting Review*, No. 28, P 281-303.
- Lamberton, G, 2005, "Sustainability accounting-a brief history and conceptual framework", *Accounting Forum*, No. 29, P 7-26.
- Sobhani, F.A & Amran, A & Zainuddin, Y, 2012, "Sustainability disclosure in annual reports and websites: a study of the banking industry in Bangladesh", *Journal of Cleaner Production*, No. 23, P 75-85.